

עתיקות

כרך 46

רשות העתיקות
ירושלים התשס"ד

מערת "יודן שאול" בחורבת כישור, דרום שפלת יהודה

בוועז זיסו

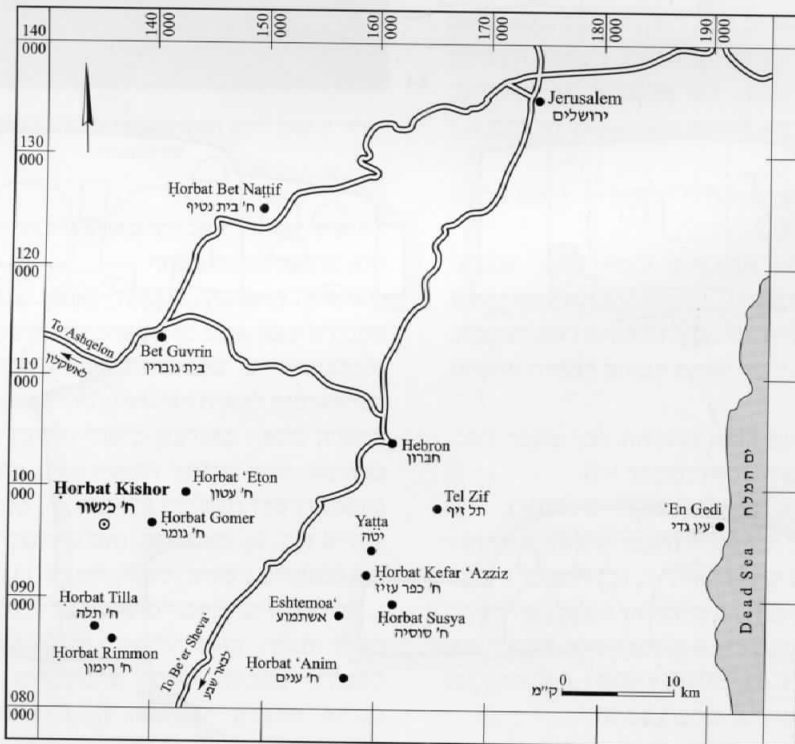
(1992), שמאז שנות השבעים נפגעו קשות על ידי שודדי עתיקות. באוגוסט 1995 נפרצה על ידי שודדי קברים מערת קבורה על מדרון של שלוחה מצפון לחורבה (נ"צ רי"ח 18675/59731, רי"י 13675/09731, כ-300 מ' ממזרח לבאר כישור; איור 1). המערה שייכת לבית הקברות הצפוני של היישוב הקדום! רוב תכולתה של המערה נשדד טרם החפירה. מן הנקברים שנשמנו בה שרדו אך מעט עצמות מרוסקות.

המערה

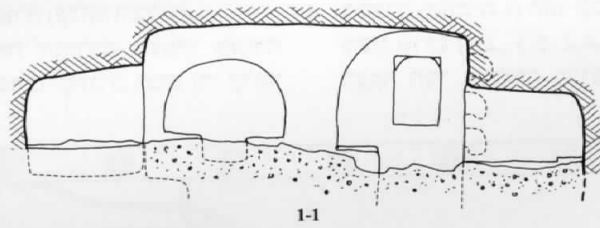
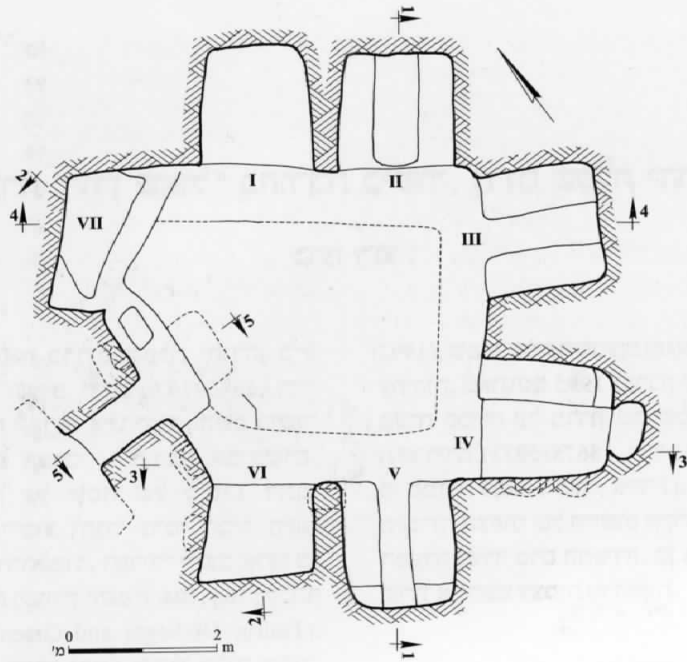
במערה (תוכנית 1) חדר קבורה רחב ידיים, שמתאר מ' מעין טרפז (2,8, 4,2, 5,5, 3,5 מ' אורך צלעותיו). רצפת חדר הקבורה מכוסה סחף רב, ועל כן לא

חורבת כישור נמצאת בדרום שפלת יהודה, כ-9 ק"מ מצפון ללהב (נצ"מ רי"ח 1865/5970, רי"י 1365/0970). שמה הקדום אינו ידוע; השם כישור נקבע על פי השם הערבי – ח'רבת אס-כשרם. החורבה משתרעת על שטח של כ-130 דונם. באתר יש שרידי יישוב יהודי מימי הבית השני ומתקופת המשנה והתלמוד, ושרידי יישוב ארעי מן התקופה האסלאמית (שוורץ תשמ"ו: 104, 106; קלונר 1992; Tsafir, Di Segni and Green 1994:168). בחלקו הצפוני של האתר נתגלו שרידי מבנה ציבור, אולי בית כנסת (אילן 1991: 271); סמוך לו גילה דוד אלון משקוף מעוטור במנורה (קלונר תשל"ו).

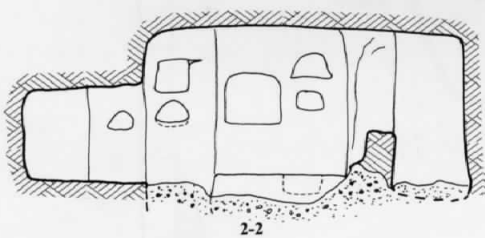
בגבעות הסובבות את החורבה מצפון, ממזרח ומדרום נתגלו בעבר קברים קדומים רבים (ר' קלונר

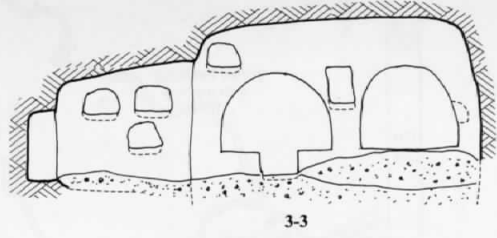
איור 1. מפת איתור.

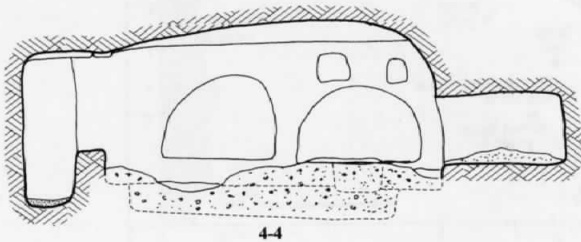
1-1

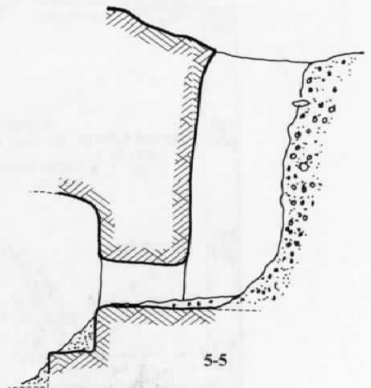
2-2

3-3

4-4

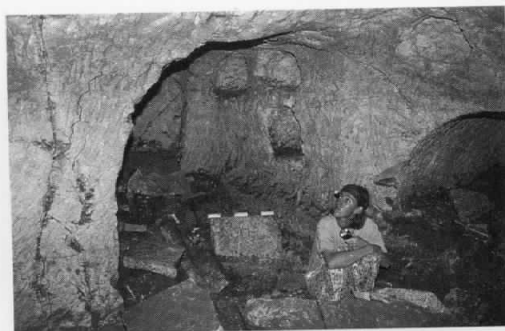

5-5

תוכנית 1. תוכנית מערת הקבורה וחתכים.

איור 2. מקמרים בדופן הדרומית-מערבית. אפשר לראות את ההרס שהותירו שודדי העתיקות.

איור 3. כוכי ליקוט חצובים בדופן מקמר IV, כפינה הדרומית של המערה.

המופרדת מחדר הקבורה באמצעות מחיצה חצובה; היא נמצאה מלאה בסחף. איכות החציבה במערה ואופן עיצוב מתקני הקבורה שבה אינם מן המשובחים. לתוכנית המערה ולמרכיביה יש מקבילות במערות קבורה יהודיות המתוארכות למאות הג'–הד' לסה"נ ב'דרום' היהודי: במערה נוספת בחורבת כישור (קלונר 1992: 790), בחורבת גומר (קלונר תשמ"ו: 96), בחורבת תילה (גופנא וזוסמן תשל"ד: 70, איור 2; קלונר תשמ"ד: ציורים 1, 2, 4), באשתמוע (אביגד תשכ"ז: 136, איור 32) ובאתרים נוספים (גוברין תשנ"ז: 211–213). יש להניח שהמקמרים שימשו לקבורה ראשונית, ואילו הבור, כוכי הליקוט והגלוסקמות שימשו לקבורה משנית. ייתכן שהמקמרים שקרקעיתם גבוהה ממפלס האצטבה (VI, I) נועדו לשמש לאחסון גלוסקמות, או שלא השלימו בהם חציבת דרגשים ומעבר כמו בשאר המקמרים.

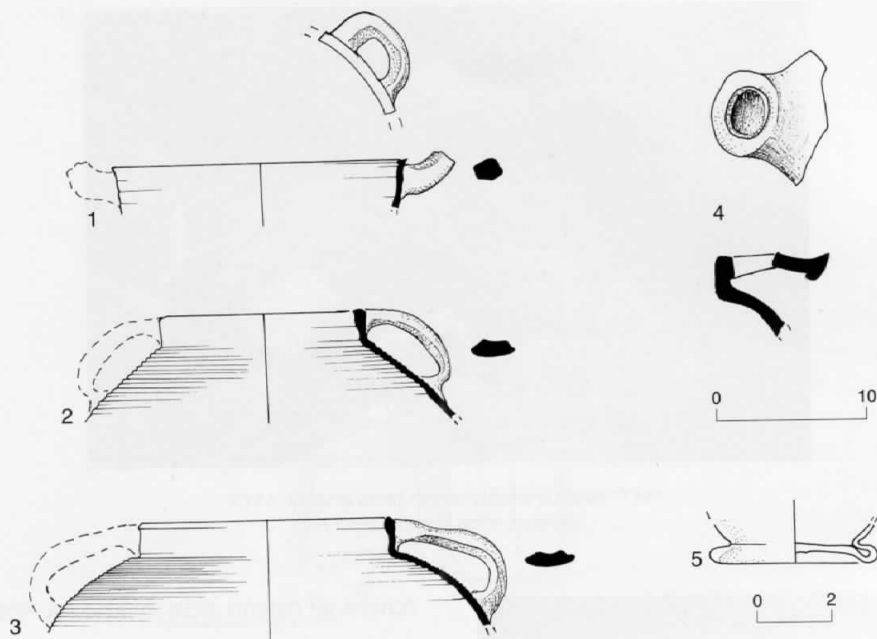
ניתן להעריך את מתארה. סביב הדפנות יש אצטבה מוגבהת.

פתח הכניסה (0.70×0.65 מ'), בדופן המערבית של המערה, הותקן בתחתית דופן אנכית חצובה בסלע²; מן הפתח ירדו במדרגה אחת (לפחות) אל חדר הקבורה.

בשלוש מדופנות חדר הקבורה הותקנו שישה מקמרי קבורה, שניים בכל דופן, ומקמר נוסף נחצב כפינה הצפונית (איור 2). מידות משכבי הקבורה ומתארם אינם זהים: הם מלבניים או טרפזיים, אורכם 1.3–1.8 מ', רוחבם 1.3–1.6 מ' וגובהם 1.1 מ' בקירוב.

משכבי הקבורה בתחתית המקמרים עוצבו בכמה צורות:

- (א) שני דרגשים מוגבהים לצדי מעבר אמצעי חצוב (במקמרים III–V; בקצה הדרגשים במקמר V הושארו מעין כריות מוגבהות להנחת ראש הנקבר).
 - (ב) שני דרגשים לצדי שוקת קבורה דמויית סרקופג (במקמר II).
 - (ג) דרגש אחד עם כרית מוגבהת לצד מעבר רחב, שבקצהו נחצב כוץ נוסף (במקמר IV).
 - (ד) משטח מוגבה ומפולס (במקמרים I–VI).
- בדופנות החדר ובמקמרי נחצבו שלושה עשר תאי ליקוט ממפלסים שונים (איור 3, וכן חתכים 1–1 עד 4–4 בתוכנית 1). מתארם מלבני או סגלגל, מידותיהם 0.4×0.3 מ', עומקם כ-0.3 מ' וקרקעיתם שקועה. תא ליקוט מלבני (כ- 0.3×0.5 מ', עומקו 0.3 מ' בקירוב) נחצב במפלס המדרגה שלפני הפתח.
- כפינה הצפונית, בתחתית מקמר VII, נחצבה שוקת טרפזית (כ- 0.7×1.8 מ', עומקה כ-0.8 מ')

איור 4. כלי חרס וזכוכית.

איור 5. גלוסקמה 107, לא מעוטרת, מעובדת באופן גס.

104 נחרתו שני קווים אנכיים מקבילים (איור 9). קווים אנכיים נחרתו גם על מכסים. ייתכן כי הקווים הללו נועדו לציין את אופן הנחת המכסה על התיבה.

מכסיהן של חלק מהגלוסקמות מעוצבים בצורת גמלון, אחד מהם מלא (איור 10). מכסים אחרים עוצבו בדומה למכסי סרקופגים רומיים: בפינותיהם אקרוטריה מנוונות, מעין קרניים, ובמרכזם רכס בולט (איור 11).

ממצאים

כלי חרס וזכוכית

הממצאים שנוחרו במערה לאחר שמרבית תכולתה נשדדה היו מכוסים בעפר סחוף וכללו מעט שברי כלי חרס — שברי גוף של קנקנים, שברים של שני(?) סירי בישול, מכסה של סיר בישול, קדרת בישול וחרטום של נר — וכן בסיס של כלי זכוכית (איור 4).

גלוסקמות

במערה נמצאו 26 גלוסקמות ושברי גלוסקמות, וכן מכסים של גלוסקמות שנגררו ממקומן ונותרו בידי שודדי הקבר (טבלאות 1 ו-2).

הגלוסקמות עשויות אבן גיר מעובדת באופן גס (איור 5); מיעוטן מעוטרות בפשטות. על דופן צרה אחת של גלוסקמה מס' 114, במרכז חלקה העליון, יש עיטור דמוי דיסקוס הבולט כ-2.5 ס"מ מפניה (איור 6; לעיטור דומה ר' Rahmani 1994:138, No. 251). על הדופן הצרה של גלוסקמה מס' 123 נמצאה חרותת oHo (איור 7), שמשמעותה לא ברורה (לחרותת דומה, ר' Shadmi 1996:47, Fig. 2.17).

במרכז הדופן הצרה של שתי גלוסקמות (מס' 107, 114; איור 8) נחרת קו אנכי, ועל גלוסקמה

טבלה 1. גלוסקמות (המידות בסנטימטרים)
Table 1. Ossuary Measurements (cm)

מס' No.	איור Fig.	אורך Length	רוחב Width	גובה Height	עובי דופן Wall Thickness	חרותות Engravings	הערות
100		60	40	32	5	-	דפנות מעובדות ומוחלקות
101		69	41	32	5	-	דפנות מעובדות ומוחלקות
102		66	40	33	4.5	-	דפנות מעובדות ומוחלקות
103		59	38	46	4	-	החלק התחתון של הדופן עבה יותר מן החלק העליון
104	9	68	43	30	5	-	שני קווים אנכיים מקבילים חרותים על דופן צרה
105		67	41	33	5	-	החלק התחתון של הדופן מעט עבה יותר מן החלק העליון
106		68	43	36	5 ; בסיס עבה במיוחד (8 ס"מ עובי)	-	
107	5	55	32	30	4	-	קו אנכי חרות במרכז דופן צרה
108		64	43	31	5.5	-	פני הגלוסקמה מעובדים באופן גס
109		70	40	34	5	-	דפנות מעובדות ומוחלקות
110		54	43	24	3-5, סמוך לבסיס—10	-	לחתך האורך של הגלוסקמה מתאר של טרפו הפוך הגלוסקמה מעובדת באופן גס
111		73	46	30	6	-	דפנות מעובדות ומוחלקות
112		61	39	31	5.5-3.0	-	
113		65	40	34	4	-	פני הגלוסקמה מעובדים באופן גס
114	8, 6	67	42	36	5	-	קו אנכי חרות בדופן צרה
115		64	47	40	5.5	-	פני הגלוסקמה חלקים. במרכז הדופן הצרה השנייה עיטור דמוי דיסקוס בולט
116		64	37	33	5	-	דפנות מעובדות ומוחלקות
117		60	38	26	5	-	דפנות מעובדות ומוחלקות

טבלה 1. (המשך)

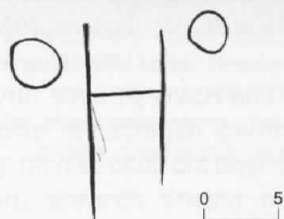
Table 1. (cont.)

מס' No.	איור Fig.	אורך Length	רוחב Width	גובה Height	עובי דופן Wall Thickness	חרותות Engravings	הערות
118		58	39	28	4	-	תמימה
119		57	40	34	3.5	-	תמימה
120		69	43	31	5	-	דופן אחת שבורה
121		65	38	29	4	-	שתי דפנות שבורות
122		61	35	28	4	-	
123	7	67	50	37	5	חרותות על דופן צרה oHo	הגלוסקמה שבורה לשני חלקים
124		78	41	34	4	-	
125		63	38	32	3	-	

טבלה 2. מכסי גלוסקמות (המידות בסנטימטרים)

Table 2. Measurements of Ossuary Lids (cm)

מס' No.	עיצוב	אורך Length	רוחב Width	עובי Thickness	חרותות Inscriptions
200	שטוח	62	41	5	-
201	שטוח; אקרותריה	?	41	5	-
202	רכס מרכזי גמלוני; אקרותריה	68	38	4	-
203	שטוח; אקרותריה	?	41	6	-
204	לוח אבן מעובד באופן לא מוקפד, ששימש מכסה מאולתר	61	38	10	-
205	רכס מרכזי גמלוני; אקרותריה	?	46	7	-
206	לוח אבן מעובד בגסות, ששימש כמכסה מאולתר	59	41	11-3	-
207	רכס מרכזי גמלוני; אקרותריה	?	47	8	-
208	רכס מרכזי גמלוני; אקרותריה	?	40	6	-
209	גמלון מלא (איור 10)	60	47	גובה הגמלון 25	-
210	שטוח; אקרותריה	67	37	7	-
211	שטוח; בליטה גמלונית מקבילה לצד הצר	67	43	כ-7	-
212	רכס מרכזי	?	?	5	-
213	שטוח; אקרותריה	?	?	5	-
214	רכס מרכזי	?	?	6	-
215	רכס מרכזי	?	?	6	-
216	גמלוני (איור 12)	67	51	גובה הגמלון 26	כתובת "יודן שאול"
217	רכס מרכזי קמור	62	37	8	-
218	רכס מרכזי; אקרותריה (איור 11)	55	38	9	-
219	שלושה רכסים מעוגלים מקבילים	?	40	5	-
220	רכס מרכזי גמלוני; אקרותריה	?	40	6	-
221	רכס מרכזי קמור	?	38	8	-

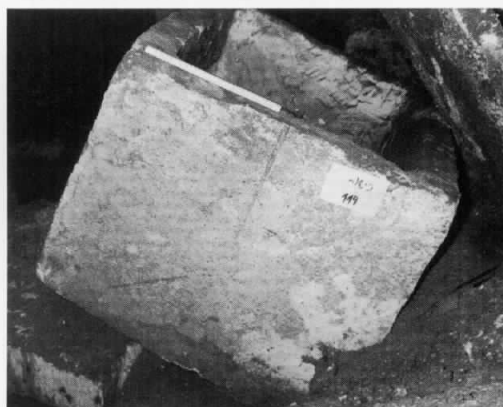
איור 7. חרותת oHo על דופן גלוסקמה 123.

איור 6. עיטור דמוי דיסקוס בולט על דופן צרה של גלוסקמה 114.

איור 9. דופן צרה של גלוסקמה 104, שנחרתו עליה שני קווים אנכיים.

איור 8. דופן צרה של גלוסקמה 114, שנחרת עליה קו אנכי.

איור 11. מכסה בעל רכס מרכזי וקרניים (הגלוסקמה שעליה מונח המכסה איננה שייכת אליו בהכרח).

איור 10. מכסה גמלוני מלא (209).

איור 12. כתובת "יודן שאול".

סיכום

כתובת "יודן שאול" והגלוסקמות מעידות באופן ברור כי במערה נקברו יהודים. מערת הקבורה שימשה אם כן משפחה מן היישוב היהודי שהתקיים בחורבת כישור במאות הג'–הד' לסה"נ. בתקופה זו התקיימה ב'דרום' (דרום שפלת יהודה ודרום הר חברון) התיישבות יהודית, שעקבותיה התגלו באתרים רבים: חורבת רימון, חורבת תילה, חורבת גומר, חורבת עטון, אשתמוע, יטה, חורבת סוסייה, מעון, חורבת ענים ועוד (ר' קלוזר תשל"ז; שוורץ תשמ"ו). מערות הקבורה היהודיות המתגלות באזור זה מפעם לפעם מסייעות בהגדרת תפישת היישוב היהודי ומאפייניו.

כתובת "יודן שאול" — על צדו העליון של המכסה הגמלוני מס' 216 נחרת שם הנקבר: "יודן שאול" (איור 12). יודן, צורה של השם יהודה, הוא שם נפוץ בכתובות קבורה (ר' למשל, Frey 1952:74, No. 990; 120, No. 892; 123–124, No. 900; 199, No. 1087; 253, No. 1232) ובכתובות בתי הכנסת (למשל נוה תשל"ח: 36–38, מס' 71; Frey 1952: 989, No. 173–174). גם השם שאול שכית, למשל בכתובות על גלוסקמות בנות המאה הא' לסה"נ מירושלים (גרשוני וזיסו תשנ"ז: 55, איור 62; Naveh 1970:36–37; Tsaferis 1970; Rahmani 1994: Nos. 122, 716, 820).

עד היום היתה ידועה רק כתובת אחת שנחרתה על מכסה גמלוני של גלוסקמה מאוחרת. השם 'יעקב בירבן' נחרת על מכסה כזה במערת הקבורה בחורבת רימון, שתוארכה לראשית המאה הג' לסה"נ (Rahmani 1994:257–258, No. 865, Pl. 131; Fabian and Goldfus, this volume). לפיכך, הכתובת "יודן שאול" היא השנייה המתגלה על גלוסקמה מטיפוס זה.

תאריך הגלוסקמות. — גלוסקמות דומות לאלה מחורבת כישור נמצאו בקברים בתחום ה'דרום' היהודי, במערות קבורה בתל חליף (חורבת תילה; גופנא וזוסמן תשל"ד: לוחות XXIII–XXII; קלוזר תשמ"ד: לוחות מא–מב; ר' גם: Rahmani 1994: 681–690); במערה באשתמוע (אביגד תשכ"ז: 136, איור 24), במערה ביטה (אביגד תשכ"ז: 138, איור 26), בכרמל (ברוך תשנ"ד: 94) ובמערות נוספות בשפלת יהודה ובהר חברון (גוברין תשנ"ז; Rahmani 1994: Nos. 857–862).

השימוש בגלוסקמות מסוג זה מתוארך למאות הג'–הד' לסה"נ. גם שבירי כלי החרס המעטים שנתגלו במערה לאחר השוד מתוארכים לטווח זמן זה.

הערות

¹ שטראוס על עזרתם. לפרסום ראשוני אודות המערה ר' זיסו תשנ"ז [א]: 166, איור 207; זיסו תשנ"ז [ב].
² היום הפתח נמצא כ-3.5 מ' מתחת לפני השטח. הגישה אליו מתאפשרת באמצעות פיר שנחפר על ידי שוודי עתיקות. לא ניתן לקבוע ללא חפירה מה היה אופן הגישה המקורי אל המערה.

¹ המערה נתגלתה על ידי עשהאל לביא ויחזקאל דן גור, מפקחי היחידה למניעת שוד עתיקות ברשות העתיקות. היא תועדה (בלא שנערכה בה חפירה) על ידי המחבר, מטעם רשות העתיקות (הרשאה מס' A-2794-02), בסיוע אילה זיסו, נילי ואברהם גרייצר (מדירות וצילום), אסתי אשל (קריאת הכתובת), עשהאל לביא, אבשלום דודש ויורם פרומקין. לתודה מיוחדת ראויים עמוס קלוזר, נילי גרייצר ודפנה

הפניות

קלוניר ע' תשל"ו. משקוף ועליו תבליט של מנורה מחורבת
 כישור שבשפלה. קדמוניות 34-35: 81-82.
 קלוניר ע' תשל"ז. הישוב היהודי בשפלת יהודה בתקופת
 המשנה והתלמוד (לאחר מרד בר כוכבא) על-פי הממצא
 הארכיאולוגי. יד לאמנון, קובץ מחקרים בדיעת הארץ.
 ירושלים. עמ' 186-196.
 קלוניר ע' תשמ"ד. בית הקברות של חורבת תלה. ארץ-ישראל
 יז: 325-332.
 קלוניר ע' תשמ"ו. כתובות יהודיות חדשות מן "הדרום".
 קדמוניות 71-72: 96-100.
 קלוניר ע' 1992. חורבת כישור. בתוך א' שטרן, עורך.
 האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ
 ישראל 2. ירושלים. עמ' 790-791.
 שוורץ י' תשמ"ו. היישוב היהודי ביהודה, מלאחר מלחמת בר-
 כוכבא ועד לכיבוש הערבי. ירושלים.

אביגד נ' תשכ"ז. מערות קברים יהודיות בירושלים ובהרי
 יהודה. ארץ ישראל ח: 112-142.
 אילן צ' 1991. בתי כנסת קדומים בארץ ישראל. תל אביב.
 ברוך י' תשנ"ד. אל-כרמל. חדשות ארכיאולוגיות ק: 94.
 גוברין י' תשנ"ז. גלוסקמאות דמויות סרקופג מדרום הר חברון
 ("דרומא"). בתוך י' אשל, עורך. מחקרי יהודה ושומרון,
 דברי הכנס השישי, תשנ"ו. אריאל. עמ' 203-216.
 גופנא ר' וזוסמן ר' תשל"ד. מערת קברים יהודית מתקופת
 המשנה לרגלי תל חליף. עתיקות ז: 69-76.
 גרשוני ל' וזיסר ב' תשנ"ז. מערות קבורה מימי הבית השני
 בגבעת שפירא, ירושלים. עתיקות 30: 54-59.
 זיסר ב' תשנ"ז [א]. שוד העתיקות בישראל ומניעתן. חדשות
 ארכיאולוגיות ק: 166-167.
 זיסר ב' תשנ"ז [ב]. חורבת כישור. חדשות ארכיאולוגיות קז:
 124.
 נוה י' תשל"ח. על פסיפס ואבן, הכתובות הארמיות והעבריות
 מבתי-הכנסת העתיקים. תל אביב.

Fabian P. and Goldfus H. This volume. The Cemetery
 of Horbat Rimmon in the Southern Judean
 Shephelah.
 Frey J.B. 1952. *Corpus Inscriptionum Judaicarum* II.
 Rome.
 Naveh J. 1970. The Ossuary Inscriptions from Giv'at
 Ha-Mivtar. *IEJ* 20:33-37.
 Rahmani L.Y. 1994. *A Catalogue of Jewish Ossuaries
 in the Collections of the State of Israel*. Jerusalem.

Shadmi T. 1996. The Ossuaries and the Sarcophagus.
 In G. Avni and Z. Greenhut. *The Akeldama Tombs,
 Three Burial Caves in the Kidron Valley, Jerusalem*
 (IAA Reports 1). Jerusalem Pp. 41-55.
 Tsafrir Y., Di Segni L. and Green J. 1994. *Tabula
 Imperii Romani, Iudaea-Palaestina, Maps and
 Gazetteer*. Jerusalem.
 Tsaferis V. 1970. Jewish Tombs at and near Giv'at
 Ha-Mivtar, Jerusalem. *IEJ* 20:18-32.

THE CAVE OF "YUDAN SHA'UL" AT HORBAT KISHOR, SOUTHERN JUDEAN SHEPHELAH

BOAZ ZISSU

(Pp. 27–35)

Horbat Kishor is situated in the southern Judean Shephelah, c. 9 km north of Kibbutz Lahav (Fig. 1). The site extends over approximately 13 hectares. In the northern part of the site David Alon discovered remains of a public building—probably a synagogue. A lintel decorated with a menorah was found next to this building.

Several rock-cut tombs, located on the slopes that surround the settlement, were systematically looted in the last thirty years. In August 1995, a cave east of the site was opened illicitly, and subsequently surveyed by the author (Plan 1). It belongs to the northern necropolis of the ancient settlement.

From the entrance, presently located at the bottom of the looters' shaft (3.5 m deep), at least one step descended to a central, irregular hall (each side c. 2.8, 5.5, 4.2, 3.5 m). Three of its walls, with the exception of the western one (the entrance wall) and the northern corner, had seven *arcosolia* roughly hewn in them (Fig. 2). Four of them had burial ledges with headrests, suitable for primary burials; the other two had a flat floor, perhaps intended for ossuary storage (or possibly these *arcosolia* were never completed). The *arcosolium* to the north of the entrance (VII) contained a deep burial trough. Small rectangular burial niches were cut into the walls of the cave (e.g., Fig. 3), and were used for secondary burials of collected bones. Very few potsherds and glass fragments survived the looting (Fig. 4).

Twenty-six ossuaries and twenty-two ossuary lids remained in the cave. These, mostly undecorated limestone ossuaries, too heavy to be looted, and not demanded on the antiquities market, were purposely smashed.

The ossuaries have thick walls and are roughly dressed (Fig. 5). Some of the lids are flat, with a broad central ridge and clumsy corner *acroteria*, imitating local, third century CE sarcophagi. Other lids are shaped in the form of a truncated

gable (see Figs. 10, 11). But a few were simply decorated or inscribed: a raised discus (Fig. 6), a graffito resembling the letters OHO (Fig. 7) and some vertical lines, probably marking the exact position of the lids (Figs. 8, 9). The name "Yudan Sha'ul" was incised in Hebrew letters on the long side of a gabled lid (Fig. 12).

The inscription and the ossuaries, which are the latest types of Jewish ossuaries, indicate that the cave was owned by a Jewish family during the third–fourth centuries CE. This family inhabited the anonymous site known today as Horbat Kishor, one of several Jewish towns that flourished in late antiquity in the *Darom*—the southern part of Judea.

CAPTIONS TO ILLUSTRATIONS

Plan 1. Plan and sections of the burial cave.

Fig. 1. Location map.

Fig. 2. *Arcosolia* in the northwestern wall. The damage caused by the looters can clearly be discerned.

Fig. 3. Burial niches hewn in *Arcosolium* IV in the southern corner of the cave.

Fig. 4. Pottery and glass fragment.

Fig. 5. Ossuary 107, roughly carved and undecorated.

Fig. 6. Discus-shaped decoration on narrow side of Ossuary 114.

Fig. 7. OHO engraving on Ossuary 123.

Fig. 8. Narrow side of Ossuary 114, with vertical engraving.

Fig. 9. Narrow side of Ossuary 104, with two vertical engravings.

Fig. 10. Gabled lid (209).

Fig. 11. Lid with central ridge and *acroteria* (it does not necessarily belong to the ossuary on which it rests).

Fig. 12. "Yudan Sha'ul" inscription.

'ATIQTOT

VOLUME 46

ISRAEL ANTIQUITIES AUTHORITY
JERUSALEM 2004